

kellene kalandoznunk. Ki kellene terjeszkednem a magyar történet egészének tüzetes ismertetésére. Ezért a sok közül csupán egy jellemző példát ragadok ki, rámutatva arra a sok tekintetben újszerű és plasztikus képre, amit — saját megfigyelései s az utóbbi évek részletkutatásának eredményei alapján — a középkori társadalom fejlődéséről ad. Az összefoglaló történeti művek közül itt találjuk meg először a középkori Magyarország társadalmi és gazdasági szervezetében érvényesülő feudális vonások *alapos* ismeretetését.

A középkor történetét a német közönség igényeit tartva szem előtt, kelletlenül szűkebb keretbe szorította, az egyes korszakok tárgyalása mégis egyenletes és arányos. Nagyon sikerült a legújabb kort tárgyaló három utolsó fejezet, amelyek kidolgozása ily szűk terjedelemben mindenesetre a legnehezebb feladat volt.

Domanovszky eddigi, ma már negyedszázados tudományos munkássága a részletkutatás és analitikus kritika jegyében folyt le. E könyvében szintetikus érzékének, kitűnő összefoglaló képességének adta bizonyosságát. A kitűzött célnak mindenben megfelelő, világos és megbízható vezérfonalat adott a német olvasó kezébe, aki a magyar nemzet történeti szerepéről, multunk eseményeiről és kultúránk fejlődéséről tájékozódni akar. E közelebbi cél betöltése mellett Domanovszky könyve, mint a magyar történelem rövidre fogott szintézise is számottevő haladást jelent előzőihez viszonyítva. Művelt közönségünk és egyetemi ifjúságunk igen nagy hasznát fogja látni, ha a tudomány legújabb eredményein felépülő és korunk színvonalán álló munka — esetleg némi bővítéssel — magyar nyelven is megjelenik.

Hóman Bálint.

A **Blick**. Gr. Széchenyi István összes munkái sorozatából, melyet a Történelmi Társulat indított meg, egy újabb kötet van előttünk: a „döblingi hagyaték” harmadik kötete. A két első tudvalevőleg Károlyi Árpád tette közé, felejtethetlen szépségű, s Széchenyi döblingi elvonultságát és ottani irodalmi tevékenységét részletesen megvilágító tanulmány és jegyzetek kísére-

tésem. E mostani kötetet pedig Tolnai Vilmos szerkesztette és látta el kitűnő felszereléssel.

E kötet legnevezetesebb tartalma a **Blick**, mely bár németül van írva, a legmagyarabb könyvek egyike. Ezenkívül közé van itt téve a már régebbiről ismert Önismeret, eddig kiadatlan folytatásával együtt, meg az Offenes Promemoria, mely 1859-ben megjelent ugyan nyomtatásban (ugyanazon londoni cégnél, mint a **Blick**), de ma már alig hozzáférhető; továbbá az eddig teljességgel ismeretlen és kiadatlan következő művek: az 1856-ból való Szerellem, szeretet c. rövid elmélkedés, melynek vezérgondolatait Széchenyi az Önismeret-be is beleolvasztotta; a fiához 1858-ban, annak keleti utazása alkalmával írt, németnyelvű Tanácsok; a „Pesti por és sár”-hoz írt új bevezetés; a *Die Presse in Österreich* c., 1859 novemberéből való röpirat, mely annak idején csak a kiszedésegig jutott el, de (valószínűleg Falk Miksa tanácsára) nem nyomtatott ki; s végül, mutatónak, egynéhány darab azon *Jegyzetek* közül, miket Széchenyi dolgozás közben papírra vetett, s egyik-másik művében többnyire fel is használt.

Nemcsak terjedelem szerint legjelentékenyebb az itt közzétett művek között a **Blick** (a közel ezer lapra terjedő hatalmas kötetnek jó felét teszi ki), hanem történelmi és irodalmi értékre is a legkiemelkedőbb. A kötet szerkesztője is méltán erre fordít legtöbb gondot, erről értekezik a legkörültekintőbb alaposítással, s ennek közzétételével vállalta magára a legszebb és legnehezebb feladatot. Ismertetésünk is a kötet e főtartalmára kíván szorítkozni, bár nehéz nem szólnunk a többiekéről is. Mily megható pl. a fiához németül írt Tanácsok végén ez a két magyar szó: „Erény és haza!”, mely mindent összefoglaló e legelső „tanács”: „Sohse feledd, hogy keresztény vagy, magyar vagy és a mi fiunk vagy!”, mely nemes indokolása a takarékoságnak emez: „Légy rendszerető és takarékos, mert Magyarországnak jómódú, sőt lehetőleg vagyonos fiakra van szüksége!” S nem gondolkoztat-e el mélyen és hosszan a Szerellem, szeretet c. elmélkedések sorában az, mely e két érzelem közti nagy különbséget így sejteti meg: „Mert valamin a szerelmes egységén tán magán kívül nem szeret senkit

és semmit, úgy viszont van olyan is, ki senkibe és semmibe nem szerelme, de azért mégis forró szeretettel karolja át az egész élő természetet?"

A Blick-et sokáig a döblingi évek elszigetelt irodalmi termékének véltük. Károlyi Árpád említett kétkötetes kiadványa óta tudjuk, hogy csak egy szem a láncban, egy csaknem lázas tevékenységnek bár legnevezetesebb, de nem egyetlen emléke.

A mű történetét Tolnai Vilmos igen lelkiismeretes, szép bevezetése alapján nyomról-nyomra követhetjük. 1857 elején még az Önismeret-et írta Széchenyi; május 3-án félre teszi ennek kéziratát, s belekezd a Károlyi Árpádtól így nevezett (s általa kiadott) „Nagy Magyar Szatírába“. E napon indult magyarországi körútjára a fiatal császári pár, s a nagy szatíra elejétől végig a császár könyörtelen megcsúfolása. Nov. 6-án azt is félbehagyja. Miért? Hírét vette a Rückblick megjelenésének, megszerezte, s azt olvasgatja most a legnagyobb felháborodással, legott cáfolatára is készülődve.

A Rückblicket (azt is egész terjedelmében közli a kiadvány) tudvalevőleg Bach sugalmazta s íratta meg a maga hivatalbeli jobbkezevel, Meyer Bernáttal, uralma igazolására, a császár további meggyőzésére s a külföld vakítására. E mű 1857 októberében jelent meg 500 példányban, s még e hónapban új szedéssel egy második kiadásban, de változatlan szöveggel. E második kiadás volt Széchenyi kezében. Talán már november végén hozzáfogott cáfolatának, a Blick-nek megfogalmazásához. Tolnai a könyvből kihámozható adatok alapján megállapítja, mily gyorsan haladt a kidolgozással: háromnegyedrészre már 1858 márc. elejére készen volt, jún. 2-ra pedig az egész művel elkészült, s aztán már csak a függeléknek — a magyar alkotmányosság főbb pontjainak — megíratása foglalkoztatta. Azt Hopf János érseki titkár készítette el számára. Fiával, Bélával lemasoltatta a kéziratot, a másolatot kijavíttatta, külön lapokon megírta hozzá a jegyzeteket, s fiát 1858 dec. elején Londonba küldte, hogy nyélbe üsse a mű kinyomtatását. Lonovics érsek ajánlatára az akkor Londonban tartózkodó Rónay Jácint lett a Blick kiadásának intézője. Őt kereste fel dec. 9-én Széchenyi Béla. Átadta neki a másolatot, míg az eredeti kéziratot

(hogy a szerző kiléte abból később se legyen megállapítható) elégette. Rónay Jácintnak egy előkelő angoi hölgy, a bécsi angol követ egy rokona, volt segítségére. A kinyomást a Barclay-nyomda vállalta. Szedői azonban csak angolul tudtak, s ez az oka a tömérdek sajtóhibának. Maga a kész „sárga könyv“, a Blick, 1859 febr. 15-én került ki a sajtó alól; forgalombahozását egy londoni könyv-árus intézte. Béla gróf dugva hozott haza belőle nyolc példányt.

Széchenyi április közepén látta kész könyvét először. Minthogy pedig a könyv terjedését lassúnak ítélte, felhatalmazta Rónayt, hogy ingyen káldesse szét. Névsorát is megküldte azoknak, akikhez legsürgősebben szeretne volna eljuttatni. Csakhamar elárasztotta a Blick Európa majd minden fejedelmének, miniszterének, nevesebb politikusának íróasztalát. A bécsi angol követség kurirjai is csaknem minden fordulóval hoztak belőle néhány szétosztandó példányt. Bach kipellengérezésén Európa-szerte mulattak; a bécsi minisztériumokban, sőt az udvarnál is, Bach mérgelődött; a könyvet tilalom alá tette, s kémeivel Londonban is hajszoltatta a mű kéziratát. Rónay azonban idejében szelét vette a veszedelemnek, a nyomdától megszerezte a kéziratot (Széchenyi Béla másolatát) s az említett angol hölgy, Stafford marquísé, gondjaira bízta. Onnan került vissza később Széchenyi Bélához, s tőle az Akadémia tulajdonába.

A magyar közvélemény egyértelműleg Széchenyit tartotta a névtelen mű szerzőjének. Albrecht főherceg is egyenest őt nevezte meg a rendőrmíniszterhez intézett 1859 nov. 14-i leiratában. Széchenyi szerzőségét kétségtelenné is tették a rendőrség számára az 1860 márc. 3-i házkutatáskor lakosztályában talált iratok.

Tolnai Vilmos nemcsak ezeket adja elő Bevezetésében tudományos alapossággal s egyszersmind érdeklődésünket is folyvást megfeszítő élénkséggel, hanem jellemzi a Blick viszonyát a Nagy Szatírához, kijelöli Széchenyi tömérdek olvasmányát, még a hírlapbelieket is, melyek a Blick írása közben foglalkoztatták; találó, szép, lelkes méltatást ad a műről, s Széchenyinek ebben megnyilvánuló rendkívüli írói kvalitásairól. Szól végül a mű hatásáról, bemutatja felőle a Széchenyi-irodalom főbb jellemzéseit, ismerteti a

Rückblick és a Blick további kiadásait, s az utóbbinak magyar fordításait. Magával a szöveggel kapcsolatban pedig példászerű kommentári munkát végez. Idézet, célzás, anekdóta, szóhasználati különösség nem marad itt megfejtetlenül, eredete, forrása megjelölése nélkül. Ily természetű munkára Tolnain kívül alig is merne vállalkozni valaki. Az ő nagy tájékozottságának is nagy feladat — hic Rhodus, hic salta! — volt ez, s lelkiismeretességének csaknem meghatározható bizonyítéka, mikor egy mondásról megjegyzi, hogy annak az eredetét nem sikerült felkutatnia.

Hálásak lehetünk a Történelmi Társulatnak a szép Széchenyi-köteért, de Tolnai Vilmosnak is, aki az Ember Tragédiája ismert kitűnő kiadása után újabb főlemelő példát adott arra, hogy miként kell alázatos tudományos munkával hódolnunk az igazi nagyság előtt. M. N.

Angol regény Magyarországról (Geoffrey Moss: Édes paprika). Moss őrnagy a békekötés után kilépett az angol hadseregből, beutazta Európát s így került Budapestre, hol életének legboldogabb időszakát töltötte (1920—21), valósággal szerelmes lett Magyarországra, mindenbe, ami magyar és híve lett a magyar irredenta eszmének (saját szavai). A *Sweet pepper*, mely első nagyobb regénye az íróvá lett katonának, 1923-ban jelent meg Londonban s két év alatt hét kiadást ért. Több nyelvre lefordították s most magyarul is napvilágot látott a szerző következő ajánlásával: „This book is dedicated to the Hungary of Yesterday and — Tomorrow“.

A nagyterjedelmű (negyvenegy íves) regény Magyarországon játszódik és annyira telve van irántunk való rokonérzéssel, hogy megérdemli a kissé részletesebb ismertetést.

A történet hőse Mordaunt Jill (a Júlia név kicsinyítője angolul), egy elszegényedett angol úri család tagja, a bécsi angol katonai misszió tisztviselője, kit a háború után elbocsátanak állásából. Mielőtt hazatérne Angliába foglalkozást keresni, leutazik Budapestre. A bécsi hajón megismerkedik egy amerikai asszonnyal és saját szerű körülmények közt egy magyar gróffal, Arközi Tiborral. Szerény memmiségű angol fontjain fényesen él a Ritz-szállóban, élvezi a szabadságot és sokat mulat

amerikai barátnőjével meg Arközi gróf társaságával együtt. A víg élet azonban nem tudja elfojtani gondjait, melyek bizonytalan jövőjére vonatkoznak. Hazulról is rossz híreket hall: egyik nénye szerelem nélkül ment férjhez, hogy megszabaduljon anyagi gondjaitól, másik nénye pedig, kit zsidó főnöke hiába üldözött szerelmi ajánlataival, elvesztette állását. Kínálkoznak ugyan valami szerencse számára, megvehetne t. i. hatszáz fontért rokonaitól egy kis majorságot, melynek jövedelméből ő és Jill önállóan élhetnek s nem kellene hivatalba dolgozniok. De hát honnan vehetnének ők hatszáz fontot? Jillt mind jobban aggasztja a jövő, mind jobban fél az otthoni álláskereséstől s a hivatalnokoskodás nyomorúságától, fontjai fogytán vannak, barátnője is elutazott és magára hagyta. Így érlelődik meg szerencsétlen elhatározása, hogy gróf Arközinek kedvese lesz s tőle szerzi meg a hatszáz fontot. A gróftól nem szereti, bár rokonszenvesnek találja, ezt meg is mondja neki őszintén, s kiköti a fentírt összeg bizonyos záros határidő alatti lefizetését. Önkénytelenül csúsztat a tollam alá az üzleti kifejezések, mert Jill eljárása annyira busineslike, hogy a regénynek ez a része valósággal visszatartó és valószerűtlen is. Ez az oka, hogy rokonszenvünk, sőt érdeklődésünk erősen megcsappan a tulságosan józan leány iránt, ki elég könnyen beletalálja magát új helyzetébe; de még jobban megcsappan később, mikor a gróftól titkos hazafias küldetése elszóltják mellőle s ő, hogy a további fontokat megszerezhesse, a gróf ajánlatára Palugyay herceg kedvese lesz, s a kokottok zajos életét éli. Mindezek után hidegen hagynak bennünket lelkiismeretfurdalásai, melyek nem igazi vallásosság vagy legalább mélyebb erkölcsi érzésen alapulnak, hanem inkább csak az úri leánynak szegényezésén, hogy ő is „Necker Baby“ s a többi híres pesti kokott társadalmi színvonalára süllyedt. A hercegné egy sértését azonban mégsem tudja elviselni s önértetesen szakít vele.

Most ismerkedik meg a vakációzni Pestre jövő Wythes kapitánnyal, ki természetesen semmit sem tud multjáról s tisztességes úri leánynak tartja. Újra tiszta légrétebe kerül, mely fölüdíti s szinte a történetet is feledteti vele. Egymásba szeretnek